

УДОД
Олександр Андрійович — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ІНТЕГРАЦІЯ НАУКИ І ОСВІТИ

Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 лютого 2022 року

У доповіді висвітлено широке коло проблем, пов'язаних зі змістовим наповненням історичної освіти в Україні, що в нинішніх умовах трансформуються в питання національної безпеки. Відзначено вагомий внесок академічних установ історичного профілю у формування змісту історичної освіти. Наголошено на необхідності прийняття концепції історичної освіти для 12-річної школи, відновлення повноцінної наукової експертизи підручників за участю профільних інститутів НАН України, розроблення актуальних проблем історичної дидактики, публічної історії та популяризації історичних знань.

Шановні колеги!

Питання, яке сьогодні винесено на розгляд Президії НАН України, є надзвичайно актуальним, оскільки зміст історичної освіти, як шкільної, так і університетської, є квінтесенцією історичної науки, а отже, об'єктивно відображає рівень, стан, тенденції національної історіографії. На відміну від академічної історичної науки шкільна історична освіта завжди була і є предметом пильної уваги суспільства. Оновлення змісту історичної освіти, що втілюється в стандартах, програмах і підручниках, є однією з «одвічних» проблем, оскільки належить до динамічних систем, які характеризуються постійним пристосуванням до реалій сучасності. Тому при формуванні змісту історичної освіти постає об'єктивна необхідність брати до уваги поділ історії на дослідницьку (академічну) та дидактичну (шкільна, університетська, популярна історія) сфери і постійно наближувати їх одна до одної, зберігаючи високий рівень «науковості».

З точки зору гносеології зміст історичної освіти — це праксеологічна артикуляція історичної свідомості, тобто її практичний сенс, корисність, затребуваність досягнень історичної науки тощо. Від підручника, на відміну від історичної розвідки, не варто очікувати якихось «відкриттів» чи скептичних реві-

зій. Підручник також не місце для історичних «сенсацій» чи нав'язування одноосібної думки автора. Функція підручника історії полягає у наданні «від імені науки» квінтесенції консолідованої думки переважної більшості істориків, певного компілятивного згустку знань, потрібних учнівській молоді для референтного ототожнення себе з країною, в якій вони живуть, зі спільнотою, до якої вони належать. За допомогою підручника реалізується функція історичного пізнання або виховання, тобто своєрідний «символічний обмін змістами» між наукою та суспільством. Прямий вихід у соціальну практику історична наука отримує саме через шкільні та університетські підручники з історії.

Підручник з історії має дуалістичну природу і виконує дві основні функції. По-перше, це надання змістової (історіографічної) інформації, оскільки підручник є масовим й інформативним джерелом для вивчення процесу формування, розвитку і взаємовпливу різних історичних концепцій. По-друге, шкільний підручник містить великий обсяг ідейно-політичної інформації, а отже, виконує легітимізаційну функцію, роль якої повсякчас зростає. Жодні засоби масової комунікації ще не здатні замінити шкільний підручник у його способах впливу на самоідентифікацію найрізноманітніших груп населення: учнів, їхніх батьків, учителів. У нинішніх умовах постійно наростаючих зовнішніх загроз українській державності викладання історії без перебільшення стає питанням національної безпеки.

Загалом питання формування змісту історичної освіти досить широке, тому сьогодні ми торкнемося лише проблем шкільної історичної освіти і розглянемо їх крізь призму інтеграції науки і освіти, зокрема поговоримо про роль академічної спільноти в організації історичної освіти у середній школі.

Кажучи про об'єктивну необхідність інтеграції історичної науки і освіти, під інтеграцією ми розуміємо скоординовану діяльність різних наукових, громадських організацій та установ, органів влади, окремих індивідів, що працюють у сфері історичної науки і освіти, з

метою забезпечення відповідності змісту освіти сучасному стану науки. Сама інтеграція — явище динамічне, тому більш коректно говорити про інтегративні тенденції, маючи на увазі певну ідеальну модель інтеграції як орієнтир для науки та історичної політики.

Мета інтеграції історичної науки і освіти полягає в досягненні єдності, повної взаємодії історіографії (наукової історії), історичної політики, історичної освіти, формуванні певного рівня історичної свідомості, що забезпечує більш-менш схожі в найбільш принципових моментах підходи до трактування історичного минулого різними політичними силами суспільства, особистостями різних вікових груп, громадянами та інтелектуальною елітою. При цьому ми маємо протидіяти впливу на історичну освіту певних дезінтегративних явищ і стереотипів. Це неправомірне протиставлення академічної науки шкільній (меншою мірою університетській) освіті; популістські заклики про поділ історії на статусні рівні («одна Клію — дві історії»); трактування історичної освіти як довільного набору патріотичних (національних) міфів, далеких від «справжньої» історичної науки; протиставлення науково-історичних видань (монографій, джерельних досліджень, енциклопедій) навчально-методичній, компілятивній літературі (підручники, посібники, курси лекцій, хрестоматії). На нашу думку, у школі має вивчатися не спрощена, «дидактична» історія, а основи історичної науки, тобто потрібно формувати у молоді не лише компетенції, а й підґрунтя для наукового мислення.

Відповідність історичної освіти сучасному рівню української історіографії — це та мета, до якої ми прагнемо, і зусилля, які останніми десятиліттями докладали вчені Інституту історії України НАН України до її досягнення, дали підстави академіку В.А. Смолю у 2010 р. на одній представницькій конференції констатувати: «Наші нинішні підручники з історії є повністю адекватні тій ситуації, що існує сьогодні у вітчизняній історіографії».

Отже, сучасний історичний наратив є надійною науковою базою для творення під-

ручників. Стандартизація історичної освіти в Україні, тобто її формалізація через стандарти, програми, підручники і навчальні посібники, перебуває в полі функціональної відповідальності Міністерства освіти і науки України, яке має повноваження готувати проекти законів та урядових постанов, відомчі накази, рішення колегії, інструктивно-методичні листи тощо. Науково-педагогічний супровід, згідно із законодавством, здійснюють установи історичного профілю Національної академії наук України та відповідні установи Національної академії педагогічних наук України, які створюють історичний гранд-наратив, розробляють теорію і методологію історичної дидактики, проводять наукову експертизу навчальної літератури, забезпечують підвищення кваліфікації методистів і викладачів.

Так, для вирішення цього завдання у концепції діяльності Інституту історії України НАН України визначено такі напрями роботи:

- розроблення фундаментальних та теоретико-методологічних проблем історії;
- активна діяльність щодо прикладних проблем історичної науки;
- забезпечення потреб і запитів суспільства на довідково-енциклопедичний, освітній та науково-популярний формати історичного знання.

Традиційно науковці Інституту справують честі і високої відповідальності вважають участь у створенні підручників з історії України, насамперед для середньої школи. Ще в 1990-х роках Україна першою серед країн СНД створила повний цикл підручників з історії. Завдяки зусиллям учених-істориків Академії (В.А. Смолій, В.Г. Сарбей, С.В. Кульчицький, В.М. Ричка, О.П. Реєнт, С.В. Віднянський, О.С. Рубльов, Г.В. Касьянов, В.М. Даниленко, М.К. Смольницька та ін.) у 1990–2020 рр. в освітню практику введено підручники з історії України для 7–11 класів, всесвітньої історії для 6–11 класів (понад 20 назв), навчальні посібники, хрестоматії, довідники, збірники тестів для підготовки до ЗНО тощо (понад 30 назв). Значним є також внесок наших вчених-гуманітаріїв у сучасну історичну дидактику.

Співробітники Інституту історії України НАН України на постійній основі проводять семінари, конференції для викладачів університетів, методистів обласних інститутів післядипломної освіти. Зокрема, спільно з Київським університетом імені Бориса Грінченка було проведено всеукраїнські та міжнародні наукові конференції, такі як «Цивілізаційні дискурси світової та української історіографії: минуле, сучасне, майбуття» (2016); «Українська історична наука в сучасному інформаційному і освітньому просторі» (2017); «Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація, інтерпретація та циркуляція» (2018); «Історія та історики в сучасному суспільстві: світовий досвід й українські реалії» (2019); «Деміфологізація історії та творення патріотичних міфів: виклики для України та Польщі» (2020); «Історик та історична наука у системі соціогуманітарного знання та взаємодії із суспільством» (2021). Великий інтерес у фаховому освітянському середовищі викликають науково-практичні конференції, які Інститут історії України НАН України проводить спільно з Інститутом педагогіки НАПН України. Так, наприкінці 2021 р. відбувся Всеукраїнський науково-практичний круглий стіл «Шкільна історична освіта у контексті Нової української школи: інтеграція історичної й педагогічної науки», на якому було презентовано результати досліджень щодо змісту й організації навчання історії в школі. Матеріали цього наукового заходу стали методичним підґрунтям для впровадження в 2022–2023 рр. нових підручників з історії для адапційного циклу (5–6 класи 12-річної школи). Активно розвивається співпраця і з іншими вишами: Сумським державним педагогічним університетом ім. А.С. Макаренка, Ніжинським державним університетом імені Миколи Гоголя, Уманським державним педагогічним університетом імені Павла Тичини та ін. Ефективними є також інші форми інтеграції історичної науки та освіти, які були успішно апробовані останніми роками, а саме: стажування викладачів закладів вищої освіти в академічних установах; цільове навчання в аспірантурі та докторантурі; наукове керівництво підготов-

кою дисертацій; участь учених Академії в акредитації університетських освітніх програм; відкриті лекції для студентів та аспірантів тощо.

Оскільки, як я вже зазначав, інтеграція історичної науки і освіти є динамічним процесом, на кожному новому історичному етапі постають нові виклики. На початку 2020-х років ми зіткнулися з такими із них:

- необхідність розмежування повноважень нових акторів історичної політики;
- протидія інформаційній війні в галузі історичної науки і освіти;
- певне обмеження академічних свобод, яке виникло в результаті прийняття комеморативних законів у 2015 р. та появи «глосаріїв» від РНБО та СБУ;
- розроблення Стратегії захисту, збереження та популяризації історії української державності;
- перехід середньої школи на 12-річну структуру навчання протягом 2018–2029 рр. (перший етап: адаптаційний цикл (5–6 класи) — 2022/23–2023/24 навчальні роки, а системне вивчення курсів історії (7–12 класи) має розпочатися з 1 вересня 2024 р.).

Отже, на сьогодні, зважаючи на перелічені виклики та істотну політизацію історичної науки останнім часом, накопичилася низка нерозв'язаних проблем, а саме:

- відсутність концепції історичної освіти для 12-річної школи, невизначеність її структури та тематично-хронологічних періодів за роками навчання;
- фактично знівельовано роль наукової експертизи підручників з історії на користь комплексної, так званої антидискримінаційної і дизайнерської, експертизи, зовсім зникла, на жаль, психологічна експертиза;
- з модельних програм і підручників для 5–6 класів НУШ вилучено елементарний курс історії України, який замінено складним для дітей вступом до історії та громадянської освіти;
- зовсім не проводиться апробація навчальної літератури, дискредитовано вибір учителями підручників через надмірне адміністративне втручання, варіативність підручників доведено до абсурду: 15–17 назв програм і підруч-

ників для одного класу з практично однаковим змістовим наповненням;

- не створено надійного механізму протидії проникненню у зміст історичної освіти псевдонаукового невігластва: фейків, недостовірної інформації, неперевіраних даних з інтернет-джерел тощо;
- абсолютизація університетської автономії призвела до зникнення в Україні такого обов'язкового атрибуту державності, як загальнодержавний університетський підручник;
- відсутня загальнодержавна програма популяризації історичних знань, зовсім не розвинена інфраструктура публічної історії;
- спостерігаються непоодинокі випадки обмеження академічних свобод учених та викладачів.

Якою ж може бути позиція академічної спільноти щодо проблем, пов'язаних зі змістом і якістю історичної освіти? На нашу думку, виходити потрібно з тези, яку свого часу висловив президент НАН України академік А.Г. Загородній: «Академічна наука — це бастион здорового глузду». Тобто академічна наука бачить свою місію в посиленні ролі експертного середовища, щоб псевдонаукові теорії не потрапляли у зміст історичної освіти.

Отже, з огляду на все сказане вище, можна окреслити наші пропозиції щодо формування змісту історичної освіти:

1) формалізувати наукові дослідження проблем історичної дидактики, публічної історії та популяризації історичних знань у системі НАН України, тобто додати їх до переліку науково-дослідних тем, конкурсних проєктів, грантів тощо;

2) спільно з Міністерством освіти і науки України та Національною академією педагогічних наук України створити постійну робочу групу для розроблення і затвердження актуальних нормативно-правових документів: концепції історичної освіти 12-річної школи, положення про наукову експертизу підручників з історії та їх апробацію, про експериментальний підручник тощо;

3) відновити повноцінну наукову експертизу підручників для основної і старшої профільної 12-річної школи через затвердження її

висновків вченими радами академічних інститутів, а не обмежуватися лише участю окремих науковців у діяльності експертних комісій;

4) легітимізувати двосторонні академічні комісії фахівців-істориків, вивчити світовий досвід створення «спільних» підручників з історії, активізувати процес так званого узгодження історії;

5) започаткувати видання щорічної серії наукових досліджень «Вчені читають підручники історії», що є дуже корисним узагальненням досвіду роботи над створенням навчальної літератури;

6) продовжити практику проведення наукових заходів (симпозіумів, конференцій, круглих столів, семінарів тощо), організованих

спільно інститутами Національної академії наук України, установами Національної академії педагогічних наук України, університетами та закладами післядипломної педагогічної освіти;

7) розширити в «Українському історичному журналі» тематичну рубрику «На допомогу викладачеві історії», перетворивши її на дискусійний майданчик для обговорення проблем історичної дидактики;

8) ініціювати скликання всеукраїнського з'їзду викладачів історії та створення професійної асоціації.

Дякую за увагу!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик

Oleksandr A. Udod

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7988-0391>

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PROBLEMS OF FORMING THE CONTENT OF HISTORICAL EDUCATION IN UKRAINE: INTEGRATION OF SCIENCE AND EDUCATION

Transcript of the report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, February 23, 2022

The report highlights a wide range of issues related to the content of historical education in Ukraine, which in the current circumstances becomes a matter of national security. The significant contribution of academic institutions in the field of history to the formation of historical education content is noted. The need to adopt the concept of historical education for 12-years school, restore full-scale scientific expertise of textbooks with the participation of relevant institutes of the NAS of Ukraine, develop current issues of historical didactics, public history and popularization of historical knowledge is emphasized.